

Edward Jakiel
Uniwersytet Gdański

MOTTA BIBLIJNE W POEZJI KRYSTYNY SARYUSZ-ZALESKIEJ

1. Uwagi wstępne

1.1. Jakąkolwiek metodę analiz motta przyjąć (np. Rudolfa Böhma, Kristy Segermann), kierując się różnymi kryteriami jego podziału i odczytywaniem jego funkcji, bez wątpienia można uznać, że jest on mniej lub bardziej znaczącym sygnałem intertekstualnej więzi utworu artystycznego z wypowiedzią cytowaną. Jak stwierdza Magdalena Jonca:

Motto korzysta z uprzywilejowanej antecedenalnej pozycji wobec utworu następującego po nim i nierzadko priorytet ten umacnia, pojawiając się w miejscu tytułu w utworach anepigraficznych, a nawet w pierwszym wersie utworu, do którego zostało przypisane¹.

Nie inaczej dzieje się w liryce Saryusz-Zaleskiej. Motta są częste i nierzadko „zastępują” tytuł wiersza. W analizowanych zbiorach poetyckich Autorki jest wiele utworów bez tytułu. Są też i takie, których tytułem są pierwsze słowa cytatu-motta. Odgrywają więc one ważną rolę w komunikacji poetyckim, niemal stale łącząc poetycką wypowiedź z określonym kontekstem. Najczęściej jest nim, rzecz jasna, kontekst biblijny. Nie uprzedzając w tym miejscu wniosków, porządkujących zjawisko mott-cytatów biblijnych w liryce Saryusz-Zaleskiej, zaznaczmy jedynie, że są one różnorodne tak pod względem modyfikacji przytoczeń, jak też relacji motto – twór poetycki. Nie uda się w tym krótkim szkicu dokładnie i szczegółowo omówić całości problemu, jedynie tylko najważniejsze zjawiska wskazać. Trzeba więc będzie jeszcze do tematu powrócić, odczytując powiązania wszystkich mott z utworami i całą, nazwijmy to, biblijnością poezji Saryusz-Zaleskiej.

¹ M. Jonca, *Funkcje motta w liryce*, „Litteraria” XX (1988), s. 122.

1.2. Krystyna Saryusz-Zaleska (1874–1945) to pisarka katolicka, mająca w swoim dorobku kilka publikacji religijnych (przekłady i oryginalne utwory hagiograficzne), jak też poezji głęboko zaangażowanej religijnie. W ocenie Marka Kurkiewicza (z którą trudno się nie zgodzić):

Nie jest to poezja wybitna i trudno szukać w niej pierwiastków zdolnych wydobyć ją ponad przeciętność licznych wówczas świadectw liryki kobiecej. Operując modnymi w Młodej Polsce motywami i symbolami, Saryusz-Zaleska zazwyczaj nie potrafi wybić się ponad przeciętność; powielając pomysły najbardziej wpływowych twórców epoki, nie znajduje własnej drogi poetyckiej².

Zawarte jednakże treści religijne w jej poezji są bez wątpienia wartościowe i bogate. I to jest dla nas ważne, a nie nowatorstwo poetyckie, które (w przypadku niebagatelnych pytań o wiarę oraz treści duchowych i teologicznych tematów przedmiotowej liryki) w zasadzie nie mają większego znaczenia. Jak konkluduje cytowany bydgoski uczony i badacz literatury Młodej Polski:

Saryusz-Zaleska daje więc świadectwo, świadectwo własnej wiary, w dużej mierze odwołując się jednak do biblijnych wzorów z Księgi Psalmów, ukazuje drogę pełną niebezpieczeństw i trudów, pułapek i zwątpienia i pokus lenistwa, którą musi przejść człowiek, zanim trafi pod opiekuńcze skrzydła Boga³.

1.3. W niniejszym szkicu uwzględniam trzy tomiki autorskie Saryusz-Zaleskiej, w których spotykamy motta biblijne, tj. *Spotkanym w drodze ludziom i wrażeńiom* (Kraków 1901), *Z wygnania* (Kraków 1901) oraz zbiorowe wydanie *Poezje* (Kraków 1910). W krótkim bądź co bądź niniejszym szkicu wyodrębnię i przedstawię charakterystyczne typy cytowań z Biblii, jakie w poezji tej autorki się pojawiają oraz rodzaje ich powiązań z tytułami i treściami wierszy.

² M. Kurkiewicz, „*A teraz czas, by uspokoić ducha...*” – Krystyny Saryusz-Zaleskiej poszukiwania Boga (O cyklu >Refleksyjne<), w: *Poszukiwanie świadectw. Szkice o problematyce religijnej w literaturze II połowy XIX i początku XX wieku*, red. J.A. Michalik, Lublin 2008, s. 196. Cytowana praca jest jednym z nielicznych studiów historycznoliterackich na temat dorobku poetyckiego Saryusz-Zaleskiej. Trzeba tu przede wszystkim wspomnieć o uwagach Wojciecha Gutowskiego na temat chrystologii cyklu poetyckiego autorki *Ad Te levavi oculos meos*, zamieszczonych w jego monografii *Z próżni nieba ku religii życia. Motywy chrześcijańskie w literaturze Młodej Polski*, Kraków 2001 (s. 144–145). O mariologii tego cyklu, opublikowanym w okrojonej wersji w 1904 roku na łamach „Przeglądu Powszechnego” pisałem w mojej książce *W służbie katechety...* (s. 319–329).

³ Tamże, s. 208–209.

2. Co cytuje?

2.1. W poezji Saryusz-Zaleskiej odnajdujemy ponad trzydzieści utworów (czasami jest to cykl), które opatrzyła poetka mottami, będącymi cytatami z Biblii. Wśród nich najwięcej jest *Psalmów*. Mottami z nich opatrzyła autorka jeden cykl *Sub specie aeternitatis* (z tomu *Z wygnania*) oraz dwanaście pojedynczych wierszy (z tomu *Spotkanym w drodze... i Poezje*). Znalazły się tu cytaty z następujących Psalmów⁴: 9, 14, 22, 28,42, 43, 57, 95, 121 i 131. Ponadto Autorka opatrzyła swoje utwory mottami, zaczerpniętymi ze starotestamentowych ksiąg, tj.: *Księgi Jeremiasza*, *Księgi Izajasza*, *Księgi Malachiasza* oraz *Pieśni nad pieśniami*. Wśród mott są też cytaty z *Nowego Testamentu*, a konkretnie fragmenty z Łukaszowej *Ewangelii Dzieciństwa*, *Ewangelii według św. Mateusza*, *Ewangelii według św. Jana* i jeden cytat z *Apokalipsy*. Zawsze są to bardzo drobne urywki, najczęściej niepełne wersy (wedle powszechnie przyjętej i stosowanej normy segmentacji tekstów biblijnych).

2.2. Wśród *Psalmów*, z których Poetka wybrała fragmenty i zamontowała je jako motta swych wierszy, są głównie tzw. lamentacje. Z tego właśnie korpusu znalazło się najwięcej przytoczeń. Nie oznacza to jednakże, jakoby Saryusz-Zaleska w doborze cytatów kierowała się jakąś systematyczną lekturą Biblii; by motta biblijne były inspiracją tematyczną dla jej utworów poetyckich. Wszelkie motta biblijne były przytaczane doraźnie. Na potrzeby utworów opatrzyła je Autorka mottami, zaczerpniętymi z Biblii. Inna rzecz, o której dalsze rozważania, czy i na ile konkretny cytat biblijny był trafny i jaki związek zachodzi między nim a utworem. Uwaga ta odnosi się zarówno do cytatów starotestamentowych i nowotestamentowych.

3. Jak cytuje?

3.1. Motta, jakie zmieściła młodopolska Poetka w zbiorach swych wierszy, są różnie zmodyfikowane w stosunku do biblijnego pierwowzoru. Podejmując

⁴ Podaję numerację hebrajską, stosowaną m.in. w *Biblii Tysiąclecia*. Saryusz-Zaleska używała numeracji wedle Wulgaty, tak jak uczynił to Wujek. Zgodność cytatów jest konfrontowana (i wykorzystywane uwagi komentatorów) z najbliższych czasowo wydaniu poezji Autorki pełnych edycji Pisma Świętego w przekładzie Jakuba Wujka (i Wulgaty), tj.: *Biblia Łacińsko-Polska, czyli Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*. Podług tekstu łacińskiego Wulgaty i przekładu polskiego X. Jakóba Wujka T. J. z komentarzem Menochiusza T. J. przełożonym na język polski. Wydanie X. S. Kozłowskiego Arcybiskupa i Metropolity Mohylowskiego. We czterech tomach in 8-vo maj. (*fracta pagina*), wyd. 3, Wilno 1896, t. 1–4.

problem zgodności motta z tekstem kanonicznym – rozróżnić możemy albo motta wierne (lub z nieznaczną emendacją), albo modyfikowane; przy czym te ostatnie można podzielić różnie, w zależności od przyjętego kryterium. Wśród przytaczanych fragmentów nie ma jednak takich, które byłyby na tyle obszerne i wyczerpujące, że stanowiłyby odrębną, pełną myśl natchnionego autora. Innymi słowy, doraźne potrzeby utworu sprawiały, że wybrany przez Autorkę fragment biblijny przybierał jako motto konkretną formę najczęściej okrojonego cytatu. Zawsze stanowią one samodzielną, jednostkową myśl – ideę, niezależną od swego biblijnego źródła lub od niego znacząco uniezależniona.

3.2. Motta, na które składają się nie okrajane fragmenty (wersy lub ich integralne części), są na ogół krótkie i bardziej informacyjne, niż refleksyjne. Inkorporują one do utworu poetyckiego sensy religijne (teologiczne i historiozabawcze), jakie bezpośrednio są dane lub wyinterpretowywane z przekazu biblijnego, mieszczącego się w motcie. Sytuują dynamiczną rzeczywistość utworu w historii zbawienia. Tego rodzaju motta są krótkimi cytatami, zaczerpniętymi np. z Łukaszewej *Ewangelii Dzieciństwa*. Przykładem może być cytat „I odszedł od niej Anioł” (Łk 1,38), stanowiący zakończenie ostatniego wersu dotyczącego Zwiastowania. Mamy tu Maryję rozważającą i wspominającą słowa Bożego posłannika tuż po owym zwiastowaniu. Motto zatem wyraźnie określa czas, który dla treści wiersza jest niezwykle ważny, a wydarzenie, od którego jest sygnowany, autentycznym wydarzeniem historycznym. Podobnie samo tylko zakończenie wersu odnajdujemy jako motto do wiersza *Opuszczenie* z cyklu *Z klasztornej księgi*. Z całego wiersza czwartego *Psalmu 42(41)* „Fuerunt mihi lacrymae mae panes die ad nocte: dum dicitur mihi quotidiae: Ubi est Deus tuus?” Autorka zmieściła tylko ostatnie pytanie: „Ubi est Deus tuus?” To retorycznie nacechowane motto staje się początkiem konfesyjnej nieomal, lirycznej wypowiedzi (odpowiedzi), inkrustowanej bądź to aluzjami, bądź to modyfikowanymi cytatami (kryptocytatami) biblijnymi.

3.3. Modyfikacje fragmentów biblijnych obejmowały:

- opuszczanie drobnego fragmentu lub pojedynczych wyrazów;
- wybór mniejszych niż wers cząstek tekstu biblijnego;
- połączenie obu, wymienionych wariantów modyfikacyjnych (tj. skrócenie wersu, w którym najpierw ma miejsce opuszczenie drobnego fragmentu);
- kontaminację kilku odrębnych zdań (wersów) biblijnych.

Dwa ostatnie sposoby modyfikacji głębiej ingerują w przytaczany ustęp biblijny, niż ma to miejsce w przypadku dwóch pierwszych sposobów modyfikacji, ale – jak i w tamtym przypadku – są świadomą ingerencją kastracyjną autorki, na ogół zmierzającą do skrótu myśli, uchwycenia jej sedna. Przykładem trzeciego sposobu modyfikacji motta biblijnego jest utwór *Dzień Twego święta* z cyklu

Refleksyjne. Autorka zamieściła tu fragment z *Psalmu 95(94)*. Z tego pięknego utworu Poetka jako motto umieściła okaleczony wers szósty. Przytoczyła go po łacinie, opuszczając dwa wyrazy w środku cytatu i skracając przy tym wers. Zamiast więc: „Venite adoremus et procidamus, et ploremus ante Dominum, qui fecit nos” podała: „Venite adoremus et procidamus... ante Dominum”. Uproszczenie to nie zmieniło sensu znacząco, aczkolwiek pominięcie konstatacji o Bogu, „qui fecit nos”, ma swe teologiczne konsekwencje. O wiele bardziej przekształcony (wybiórcze części składowe i skrócenie wersu) został ustęp z *Apokalipsy* (2,17), który jako motto zamieszczony został w wierszu *Imię nowe* z cyklu *Z klasztornej księgi* (tom *Poezje*).

Raz tylko Saryusz-Zaleska połączyła w motcie kilka odrębnych wersów biblijnych. Takie skontaminowane cytaty składają się na motto do beztytułowego wiersza [*Witaj nam, witaj miły Gospodynie...*], który jest jednym z wierszy bożonarodzeniowych z cyklu *Ad Te levavi oculos meos*. Jako drugi wers trzeciego rozdziału *Księgi Malachiasza*. Autorka po prostu wybrała z niego kilka wyrazów, mocno redukując sens natchnionego tekstu. Z całości, pozostawiając jedynie sens: Oto przybywa Władca Pan, podczas gdy w łacińskiej wersji, jaką posługiwała się Saryusz-Zaleska, czytamy i o Aniele Przymierza, który poprzedzi nadejście Dominatora, a Władca przybędzie do swojej świątyni⁵.

4. Motto a tytuł

W omawianej tu twórczości mamy do czynienia z kilkoma technikami poetyckiej aranżacji w tym zakresie (z konieczności tylko sygnalizowanych a nie gruntownie przeanalizowanych).

4.1. Będzie to przede wszystkim ściśle zespolenie motta z tytułem, gdzie cytat biblijny, będąc adekwatny do niego, nie tylko odzwierciedla, ale też wzmacnia tytułowy temat utworu, osadzając w kontekście biblijnym. Tytuł i następujące po nim motto biblijne nawzajem się uzupełniają, tworząc spójną całość – introdukcję do poetyckiej wypowiedzi. Takie motto jest integralną częścią utworu. Tak dzieje się w przypadku wiersza *Poetom pesymistom*, gdzie pod tytułem cytuje Saryusz-Zaleska Ps 14,3 „skruszenie i nieszczęście na duszach ich, a drogi pokoju nie poznali”⁶. Motto to jest nadto syntezą utworu.

⁵ Ecce ego mitto Angelum meum, et preparabit via ante faciem meam. Et Tatim venit ad templum suum Dominator, quem vos quesitis, et Angelus testamenti, quem vos vultis. Ecce venit, dicit Dominus exercituum.

⁶ Najwyraźniej jednak nie wnikała Autorka w etymologię tego wersu, co do której Wujek przedstawia rzeczowe objaśnienie, odsyłając do Ps 3,13, Ps 36(35),2 i Iz 59,7.

4.2. Pewnej liczbie swych wierszy Saryusz-Zaleska nie nadała tytułu⁷. Wśród nich są utwory opatrzone mottem biblijnym. Mamy tu do czynienia z trzema ich typami (funkcjonalnymi i semantycznymi jednocześnie).

Wśród beztytułowych wierszy znajdują się anepigrafy opatrzone mottem. Jako przykład mogą tu służyć charakterystyczne dla tego rodzaju zabiegów dwa wiersze z cyklu *Ad Te levavi...*: [*Wię usłyszawszy ową wieść...*]⁸ i [*Na rozstajnych drogach...*]⁹. Motto w pierwszym z utworów („A błogosławiona, któraś uwierzyła” Łk 1,45), zawierające urywek dialogu Elżbiety z Miriam, osadza wiersz w konkretnej sytuacji biblijnej. Przez to wiersz nabrał konkretnego odniesienia biblijnego. Utwór bowiem nie rekonstruuje przywołanego w cytacie spotkania obu krewnych w Ejn Karem, a jest swobodną suitą liryczną o modlitwie Maryi. Motto biblijne w drugim z wymienionych wierszy z kolei wprowadza rodzaj dialogu. Zaczerpnięty zaś z *Księgi Izajasza* (62,11) ustęp przywołuje Jerozolimę, do której zwraca się w tym wierszu-monologu odrzucony przez nią Salvator. Tym samym motto biblijne nadaje teologiczny kontekst treściom utworu, wypowiadany w monologu przez mesjański podmiot.

Autorka posłużyła się tekstem biblijnym i w taki sposób, że incipit anepigrafu jest taki sam, jak cytat biblijny motta [*I odszedł od n niej anioł...*] (Łk 1,38), [*O łaski pełna...*]. Anaforyczny poniekąd charakter takiego motta spełnia tu niezawodnie funkcje wprowadzającą do utworu w dosłownym tego słowa znaczeniu.

W innym jeszcze przypadku incipit (lub inny fragment) cytatu biblijnego, będącego mottem wiersza, staje się tytułem wiersza. Trudno więc uznać, że jest to anepigraf, gdyż wiersz taki tytuł jako taki posiada, tyle tylko, że tym tytułem jest fragment motta właśnie. Z taką praktyką mamy do czynienia w cyklu *Refleksyjne*. Chodzi o utwory, których tytuły zaczerpnięte z cytatów-mott pochodzą z *Księgi Psalmów*: *Emitte lucem...*, *Ipsa me deduxerunt...*, *Sicut ablactus...*, *Exsurge gloria mea...*, *Qui posuit*. W jednym wierszu użyła autorka jednego z wyrazów z motta (*Expectantibus*). We wszystkich tych przypadkach cytaty-motta są integralną częścią całej wypowiedzi poetyckiej, decydując nie tylko o jej temacie, ale też wyznaczając horyzont teologicznej interpretacji utworu.

⁷ Jeden, wspólny tytuł dotyczy grupy wierszy o określonej tematyce. W ten sposób w cyklu *Ad Te levavi...* wyodrębnił się podcykl *Boże Narodzenie*, w którym poszczególne utwory nie mają tytułów. Trzeba jednakże pamiętać, że we wcześniejszej, czasopiśmienniczej edycji („Przegląd Powszechny” r. 1904) każdy z utworów „bożonarodzeniowych” ma tytuł. Beztytułowość ich jednakże należy przyjąć jako obowiązującą, ponieważ w takiej formie opublikowała je autorka później w autorskim tomiku z 1910 roku, co należy uznać za *editio ultima*.

⁸ We wcześniejszej edycji w „Przeglądzie Powszechnym” nosił on tytuł *Nawiedzenie*, który jest jednocześnie określeniem tematu utworu.

⁹ Jest to drugi z czterech, samodzielnych tematycznie utworów, które opublikowała Saryusz-Zaleska w cyklu, jak należy domniemywać, *Kalwarya*.

4.3. Wykorzystała też Saryusz-Zaleska motto biblijne jako dedykację, używając zmodyfikowanego cytatu biblijnego fragmentu jako adres dla swego wiersza. Przykładem może być *Wezwanie* z cyklu *Refleksyjne*. Wykorzystała tu pisarka fragment wersu Łk 1,79, stanowiący element zakończenia *Kantyku Zachariasza*. Zamiast jednak przytoczyć jednostkę składniową z orzeczeniem: „inluminare his qui in tenebris et in umbra mortis sedent”, pominęła czasownik ‘luminare’. Zmieniło to sens cytowanego fragmentu, wskazując nie na rolę poprzednika Mesjasza – Jana, ale na położenie adresatów wiersza. Do „pogrążonych bowiem w ciemnościach i mrokach śmierci” kieruje swe poetyckie wezwanie Saryusz-Zaleska. Jest to przykład użycia motta biblijnego rzadko praktykowany przez Saryusz-Zaleską.

5. Motto a treść wiersza

5.1. Badając powiązania mott biblijnych z treściami wierszy, należy wskazać na trzy ich modele zastosowań: 1) pełnią rolę wstępnej tezy (najczęściej tematyczną) utworu; 2) są „sygnalizatorem” kontekstu; 3) osadzają temat w historii zbawienia.

5.2. Pierwszy z wymienionych stanowi rodzaj uwertury do utworu; wstępu, w którym sygnalizuje się wszystkie, znaczące wątki tematyczne i ideowe. Motto takie zawiera tezę teologiczną i jednocześnie wprowadza w temat utworu. Przykładem jest wiersz *Boże Narodzenie* z cyklu *Ad Te levavi...* Opatrzyła je autorka mottem z Trito-Izajasza (60,3a): „Ambulabunt gentes in lumine tuo”. Temat jaśnienia nocy narodzenia Chrystusa jest tu zasadnie powiązany z cytatem biblijnym. Rozwija go zresztą autorka, ciekawie łącząc poetykę swjej wypowiedzi z psalmami, by w zakończeniu zamknąć swą poetycką wypowiedź konstatacją: „Błogosławiona nocy! nocy szafirowa!/ Błogosław Klejnot, który skarbnica twa chowa!”. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że sens przywołanego cytatu uległ swoistemu przeniesieniu. O ile bowiem biblijny ustęp dotyczy odnowionej Jeruzalem, „Nowego Syjonu”, o tyle tutaj, na zasadzie oksymoronu, to noc narodzenia Mesjasza ma stać się swoistą światłością, emanacją Boga, „szczęśliwą i błogosławioną”, w której narodził się „ów Kwiat różany, światłości niebios pełen”.

5.3. Drugi z wymienionych modeli zastosowań sygnalizuje określony kontekst dla podjętego tematu wiersza lub cyklu. Może to być kontekst egzystencjalny (ale w ujęciu religijnym), teologiczny, najogólniej mówiąc – biblijny o zindywidualizowanej problematyce. Interesującym przykładem jest motto dla cyklu *Sub specie aeternitatis* (czyżby świadomy wybór Spinozy?), zaczerpnięty z *Psalmu 121 (120)*, wers 1: „Podniosłem oczy moje na góry, skąd mi

przyjdzie pomoc”¹⁰. To „spojrzenie ku górze” (jak w Norwidowskiej *Assuncie*) sygnalizuje teologiczne ujęcie egzystencjalnej problematyki z perspektywy wieczności właśnie. Bezpośredni cytat z tzw. pielgrzymiego, indywidualnego psalmu ufności sytuuje kontekst biblijny góry (miejsca spotkań z Bogiem), ale też wykorzystuje wertykalizm jako sposób, styl mówienia o tym, co przynależne transcendencji, Bogu, wieczności. Podejmuje ten biblijny, o silnej treści teologicznej i egzystencjalnej (soteriologicznej) już w pierwszym utworze cyklu, *Szczytom ludzkości*, stanowiącym ciekawą suitę ewangeliczną, osadzoną na *Kazaniu na Górze*.

Wyznaczanie tematu wiersza przez motto biblijne prowadzi też w poetyckich realizacjach Saryusz-Zaleskiej nie ogranicza się jedynie do nominalnego naznaczenia kontekstu biblijnego. Autorka umiejętnie też synchronizuje biblijną zapowiedź w motcie z obrazowaniem poetyckim. To, co zdawało się jedynie jakimś odległym sygnałem tematycznym, jest wspólnym obrazem, poetycką i teologiczną perspektywą, symbolicznie zresztą wyrażoną. Takim przypadkiem jest wiersz z cyklu *Refleksyjne*, zatytułowany *Emitte licem tuam*. Odrywając prośbę – lamentację psalmiczną od idei Syjonu, jako miejsca spotkania z Bogiem, wyrażoną w cytowanym utworze biblijnym (Ps 43), autorka rozwija osobne, egzystencjalne i mistyczne tematy. Ale prośba o zesłanie światłości i prawdy¹¹ ciągle pobrzmiwa w poszczególnych strofach wiersza. Autorka tak poprowadziła temat, by na końcu biblijne motto inkorporować do wiersza, kreując obraz zapowiadający zesłanie upragnionej światłości Boga: „Gwiazdy pogasły... to będzie wschód!”.

5.4. Trzeci z kolei model, osadzenie tematu wiersza w historii zbawienia, zakłada *a priori* religijną, konfesyjną, a na pewno w jakimś stopniu teologiczną interpretację biblijnej treści wykorzystanej w motcie. Przytoczenie biblijnego wersu (lub jego fragmentu) konkretyzuje wątek z dziejów zbawienia. Tak się dzieje w wierszach o tematyce bożonarodzeniowej z cyklu *Ad Te levavi*, gdzie cytaty – motta z *Ewangelii Dzieciństwa* Łukasza wprowadzają do tematu, rozwijanego następnie i poetycko interpretowanego.

Połączenie tej właśnie funkcji motta, tj. osadzenie tematu wiersza w historii zbawienia z jednoczesną tego motta introdukcyjnością, ma miejsce w utworze *Niewolnicy* z cyklu *Refleksyjne*. Mamy tu (po łacinie przytoczone) motto – cytat z *Księgi Jeremiasza* (2,18), które w przekładzie *Biblii Tysiąclecia* ma postać: „A teraz po co chodzisz do Egiptu, aby pić wodę z Nilu¹²? Po co chodzisz do Asyrii, aby pić wodę z Rzeki?” Poetka zacytowała tylko pierwszy fragment, odnoszący się do Egiptu, jednoznacznie konotując sytuację niewoli. Cytując ten fragment wersu z jednego

¹⁰ Cykl ten zamieszczony jest w tomie *Z wygnania*, opublikowanym w listopadzie 1901 roku w Krakowie pod pseudonimem Laskeza.

¹¹ Różne tłumaczenia, w BT zamiast ‘prawdy’ jest ‘wierność’.

¹² W wersji łacińskiej, cytowanej przez autorkę, nie ma nazwy własnej ‘Nil’ – jest tylko „aquam turbidam”.

z proroków większych, autorka wyraźnie wprowadzała w temat utworu, nadto aż mocno sygnalizowany w tytule. Ścisły związek tytułu z cytatem uwidacznia się już na pierwszy rzut oka. Egipt kojarzony zawsze jest z niewolą, tak to przynajmniej interpretowały historie biblijne, znane zapewne autorce z kształcenia i katechezy. Przytoczony fragment to drobny element prorockiej krytyki sojuszy politycznych z Egiptem i Asyrią, w konsekwencji której dochodziło do silnych wpływów religijnych, a nawet apostazji. Poetka jednak, z całej, wieloaspektowej krytyki proroka, wyodrębniła tylko wątek popadania w niewolę. I tu rozwinęła temat niewoli w rozumieniu zniewolenia, braku poczucia i pragnienia wolności.

5.5. Zamieszczane przez Saryusz-Zaleską w niektórych utworach motta biblijne nie są dziełem przypadku, ani tylko emblematem. Utwór je zawierający jest tak przez autorkę skonstruowany, że treść (idea) biblijnego motta mocno wiąże się z całą jego „rzeczywistością”. Dają się w tym zakresie zauważyć dwa sposoby powiązań motta z treścią utworu: przenikania pryzmatycznego i/lub pogłębiania analitycznego.

5.5.1. Zjawisko pryzmatu (by pozostać w kręgu słownictwa i wyobraźni solarnej poetki) daje taki rezultat, który można obrazowo opisać w ten sposób: wiązka światła – idea w postaci motta – syntezy rozszczepia się na pojedyncze, składowe idee, jak promień słoneczny w pryzmacie. Okazuje się więc, że to, co nie jest dane wprost w motcie, ujawnia się dopiero, okazuje się wyeksponowane w utworze. Jedną, jakby się zdawało idea, zawarta w motcie, przenika i objawia się w wierszu ferią barw – różnorodnością tematów. Ważne jest, że przenikają one przez motto do utworu, w nim są rozwijane i/lub na nowo syntetyzowane. Dzieje się tak w utworach, które nie są oparte na biblijnym temacie historycznym, ale nie przestają być wyrazem poetyckiej refleksji teologicznej, osadzonej w Księdze. Tak dzieje się w wierszu *O Dobry*. Ten anaforą utworu zatytułowany wiersz opatrzyła autorka mottem, zaczerpniętym z *Psalmu 9*. Z wersu jedenastego: „et confident in te qui noverunt nomen tuum, quoniam non dereliquisti quaerentes te Domine” zacytowała autorka po łacinie jego drugą część „quoniam...”. Tym samym nadała utworowi ogólną wymowę nadziei, jaką pokłada w Bogu człowiek wierzący (znający imię Boże). I tę właśnie myśl rozwija, nadając Bogu, inspirowane poetyką biblijną, imiona. Bóg jest Dobrym dającym, pojąłym, cieszącym itd. Każde z tych imion – atrybutów staje się nowym tematem teologicznym, samodzielnym, zasygnalizowanym zaledwie poetycko, ale różnym i odmiennym. Tym samym biblijną konstatacją na temat pełnego zaufania Bogu – „albowiem nie opuściłeś szukających Cię, Panie” – została zwielokrotniona różnorodnymi świadectwami Opatrzności.

5.5.2. Odmiennie od tego jest pogłębienie analityczno-poetyckie podjętej idei, eksplikowanej w motcie biblijnym. Mamy wówczas do czynienia z taką sytuacją,

w której sygnalizowany w motcie temat jest rozwijany w formie, którą można by nazwać wariacją poetycką na temat, jaki niesie motto biblijne. Każdy tego rodzaju przypadek jest inny w lirykach Saryusz-Zaleskiej, dlatego przywołam tu jeden tylko, bodaj najbardziej charakterystyczny. Chodzi o utwór *Duszy swojej* z cyklu *Refleksyjne*. Cytat z jednego z *Psalmów* „In domum Domini ibimus” zostaje rozwinięty, a jego teza o powrocie do domu Ojca zostaje w wierszu pogłębia. Poetycka „analiza” znaczenia tych słów nie idzie jednak w kierunku rozwijania myśli w cytowanym *Psalmie*, ale rozszerza zakres znaczeniowy i tym samym pogłębia jego znaczenie poprzez odniesienia i exempla egzystencjalne. Mamy tu rodzaj postępowania kaznodziejskiego, przenicowanego wieloma odniesieniami i aluzjami biblijnymi (np. przypowieści o *Synu Marnotrawnym*). W konkluzji zaś utworu postawiła autorka tezę, że aby wejść do Pańskiego domu (zostać zbawionym), należy stać się jak dziecko, odzyskać niewinność i pierwotną ufność w Boga, co wyraźnie oparte jest na logionie w *Ewangeliu według św. Mateusza* (Mt 18,3).

Zakończenie

Saryusz-Zaleska, niewątpliwie bardzo dobrze знаła Biblię i często ją czytała. Korzystała z niej w różny sposób, a oddziaływanie Księgi na jej twórczość jest znaczące. Na doraźne potrzeby pisanych utworów korzystała z biblijnych ksiąg. Motta z Pisma Świętego osadzały jej wiersze w określonej tradycji religijnej i teologicznej. Biblia jest w jej poetyckim dorobku niezwykle ważnym źródłem. Nie jest to tylko rezerwuuar cytatów, ale nade wszystko źródło jej teologii poetyckiej. Już sama warstwa zastosowań cytatów biblijnych jako mott wierszy dowodzi niezbitości rangi Biblii w tworzeniu poetyckich światów Krystyny Saryusz-Zaleskiej. Zastosowane przez nią motta, będące cytatami biblijnymi, najczęściej nasycają temat wiersza biblijną teologią, inicjują, albo stanowią swego rodzaju introdukcje do tematu wiersza, rzadziej są aluzją.

Bibliografia

Biblia Łacińsko-Polska, czyli Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Podług tekstu łacińskiego Wulgaty i przekładu polskiego X. Jakóba Wujka T. J. z komentarzem Menochiusza T. J. przełożonym na język polski. Wydanie X. S. Kozłowskiego Arcybiskupa i Metropolity Mohyłowskiego. We czterech tomach in 8-vo maj. (*fracta pagina*), wyd. 3, Wilno 1896, t. 1–4.

Gorzowski A., *Cóż stanie się, Panie, jeśli spytam? Studia i szkice o myśli i tradycji biblijnej*, Kraków 2012.

Gutowski W., *Z próżni nieba ku religii życia. Motywy chrześcijańskie w literaturze Młodej Polski*, Kraków 2001.

Jakiel E., *W służbie katechezy. Teksty literackie w periodykach religijnych 1890–1918 w kontekście Młodej Polskie*, Gdańsk 2010.

Jonca M., *Funkcje motta w liryce*, „Litteraria” XX (1988), s. 119–132.

Kurkiewicz M., „*A teraz czas, by uspokoić ducha...*” – Krystyny Saryusz-Zaleskiej poszukiwania Boga (O cyklu >Refleksyjne<), w: *Poszukiwanie świadectw. Szkice o problematyce religijnej w literaturze II połowy XIX i początku XX wieku*, red. J.A. Michalik, Lublin 2008.

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych, „Biblia Tysiąclecia”, wyd. 3 popr., Poznań – Warszawa 1980.

Saryusz-Zaleska K., *Poezye*, Kraków 1910.

Saryusz-Zaleska K., *Spotkany w drodze ludziom i wrażeniom*, Kraków 1901.

Saryusz-Zaleska K., *Z wygnania*, Kraków 1901.

Streszczenie

Motta biblijne w poezji Krystyny Saryusz-Zaleskiej

Niniejszy szkic charakteryzuje cytaty biblijne, wykorzystywane przez młodopolską poetkę w jej liryce. Przedstawia się tu, jakie fragmenty biblijne i w jaki sposób cytuje autorka, zamieszczając jako motta wierszy. Analizuje się też, jakie związki zachodzą między cytatami z Biblii, mottami a tytułami utworów. Najwięcej uwag dotyczy związku cytatu biblijnego z treścią wiersza. W tym zakresie wskazuje się na kilka funkcji mott biblijnych: introdukcyjność, sygnalizację kontekstu biblijnego (teologicznego) i historię zbawienia, oraz dwa modele przenikania się treści motta z treścią wiersza, którymi są: analizy poetyckiej i model tzw. pryzmatu.

Summary

Biblical mottos in Krystyna Saryusz-Zaleska's poetry

This draft characterises biblical quotations used by the poet in her lyrical poetry. What is presented are the biblical passages and the way they are cited as poem mottos. What has been analyzed are the connections between the citations (mottos) and the poem titles. Most of the remarks are concerned with the relations between the biblical quotes and poem contents. Moreover, some functions of biblical mottos are presented, such as introduction, biblical (theological) context signalling, salvation history and two infiltration models of motto and poem contents: poem analysis and so-called prism-model.